Particularităţile fonetice ale unui text din secolul al XVII-lea: Epistolă şi Panegiric către Constantin Brâncoveanu (ms. Bar 766)

Silvia Chiosea
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Abstract:: I intend, throughout this paper, to emphasize the phonetical particularities of a Romanian text from the 17th century (A letter and an encomium addressed to Constantin Brâncoveanu – MS. BAR 766). I had in view those situations specific to the old literary Romanian, situations that are no longer present in the contemporary Romanian or those which know today only a regional use. Taking into consideration the fact that this text is a translation of a translator from Moldavia (Athanasie ot Agapia, this being the form the translator himself used it) who, probably, came to Brâncoveanu's place or even to Hurezi (the monastery where the manuscript was found), I focused also on the interference of the phonetical phenomena.
Keywords: accent, vowels, consonants.

În vederea realizării lucrării în cauză, am avut la dispoziţie două texte inedite, necunoscute de la sfârşitul secolului al XVII-lea (1692) - *Epistolă şi panegiric greco-român, adresate lui Constantin Brâncoveanu*, al căror original se găseşte în cadrul Bibliotecii Academiei Române, Bucureşti, unde şi sunt înregistrate ca ms. 766. Am considerat de cuviinţă, înainte de abordarea propriu-zisă a temei, necesitatea întocmirii unei scurte introduceri prin care vizez descrierea manuscrisului BAR 766, descriere pe care am detaliat-o în cadrul altor articole publicate, cu scopul aducerii la lumină pentru publicul specializat aceste două texte mai puţin cunoscute. Manuscrisul constituie şi subiectul lucrării mele de doctorat, intitulată „*Epistolă şi panegiric greco-român adresate lui Constantin Brâncoveanu (Ms. BAR 766)*. Ediţie critică şi studiu filologico-lingvistic", în cadrul căreia intenţionez să realizez o ediţie critică integrală a manuscrisului românesc, care a fost transcris parţial de către Ghenadie Enăceanu (Enăceanu 1892: 163-200) şi Nicolae Iorga (Iorga 1915: 175 – 177). Pentru cercetare, am folosit textele de pe un microfilm, din colecţia N. A. Ursu, iar pentru detalii filologice am consultat şi originalele.

Aşa cum am putut observa din cercetările efectuate până acum, textele în discuţie au constituit un punct de interes mai ales pentru istorici şi pentru teologi, ele fiind doar menţionate în lucrările de istorie a literaturii române vechi, dar fără o analiză în studiile de limbă română literară veche.

BDD-V3587 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:00 UTC)

Am vizat, în această lucrare, particularităţile fonetice ale acestui text din secolul al XVII-lea, urmărind atât situaţiile specifice limbii române literare vechi, fenomenele ce nu se mai regăsesc în stadiul lingvistic actual sau care cunosc o întrebuinţare exclusiv regională. Luând în considerare ipoteza că acest text aparţine unui traducător moldovean (Athanasie de la Agapia, cum el însuşi semnează), venit, probabil, la curtea lui Brâncoveanu sau chiar la mănăstirea Hurezi (unde a fost descoperit manuscrisul supus analizei noastre), am avut în vedere şi interferenţa fenomenelor fonetice nordice cu cele sudice.

1. Accentul

În ceea ce priveşte chestiunea accentului, menţionăm faptul că acesta este notat în textul chirilic pe aproape fiecare cuvânt (excepţie fac cuvintele cu suprascrieri sau prescurtări, unde nu se mai distinge accentul).

De asemenea, în cazul anumitor cuvinte, accentul dinamic cunoaşte o poziţie diferită faţă de situaţia din stadiul lingvistic actual, aşa cum reiese din următoarele cuvinte: *acoló* < (lat. *eccu*[*m*] - [*i*]*llōc*), *acoleá* (< lat. *eccum illāc*), *ádecă*, unde accentul se stabileşte mereu pe ultima silabă. O altă situaţie de accentuare diferită este a cuvintelor cu etimon grecesc: *antíhristi* (f. 72^{v}) < gr. *αντίχριστος*, *chíclopi* (f. 79^{v}), *hímere* (f. 79^{r}), *íson* (f. 110^{v}) < *ngr. ἴσον*, *Apocálipsis* (f. 88^{v}) < gr. *ἀποκάλυψις*, *eretícii* (f. 106^{r}) < gr. *αἱρετικός*.

Stabilirea accentului în cazul numelor proprii în vechile texte româneşti (şi anume, pentru ţări sau regiuni care înregistrează sufixul *–ia*), se face după cele două modele recurente în epocă: cel grecesc (când accentul este înregistrat pe penultima silabă) şi cel latinesc (când accentul se stabileşte pe silaba antepenultimă), această alternanţă menţinându-se până în secolul al XIX-lea când domină modelul latin de accentuare a numelor de ţări terminate în *-ia*. (Arvinte 1988: 48-49).

Cu privire la textul supus analizei, substantivele în cauză prezintă o accentuare dinamică pe silaba antepenultimă (model latinesc) în marea majoritate a cazurilor, dar semnalăm şi trei situaţii (care ar putea fi puse pe seama unor greşeli de redactare), care ar putea reflecta oscilaţia specifică epocii vechi între cele două moduri de accentuare: *Apolóniia* (f. 102^{r})/*'Απολλωνίας* (f. 31^{v}), *Gáliii* (f. 102^{r})/ *Γαλλίας* (f. 31^{v}), *Ghermániia* (f. 102^{v})/ *Γερμανία* (f. 32^{r}), *Ispánii* (f. 102^{r})/ *'Ισπανίας* (f. 31^{v}), *Ivériia* (f. 102^{v})/*'Ιβηρίας* (f. 31^{v}), *Itáliii* (f. 102^{r})/*'Ιταλίας* (f. 31^{v}), *Líviia* (f. 102^{r})/ *Λιβύης* (f. 31^{v}), *Mídiia* (f. 102^{v})/ *Μυδία* (f. 31^{v}), *Moréii* (f. 102^{r})/ *Πελοποννήσου* (f. 31^{v}), *Síriia* (f. 102^{r})/ *Συρίας* (f. 31^{v}), *Thráchiia* (f. 100^{r})/ *Θράκη* (f. 100^{r}), *Ungáriia* (f. 102^{v})/ *Οὐγκρία* (f. 32^{r}), *Vritániii* (f. 102^{r})/ *τῶν Βρετανησίων* (f. 31^{v}). Cele trei exemple de accentuare diferită faţă de cea latinească, impusă în normele limbii româneşti în secolul al XIX-lea, sunt: *Rusiia*, unde accentul este notat greşit, pe consoana *s*: *Ρωγ́ίὰ* (de unde se poate înţelege că accentul se stabilea ori pe *i* ori, ori pe *u*); al doilea exemplu, *Arávíia*, ce înregistrează o dublă accentuare - *Ἀράβίὰ* – de unde s-ar putea conclude că nu exista o normă

BDD-V3587 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:00 UTC)

unitară de accentuare a numelor proprii terminate în *–ia*; mai semnalăm şi situaţia substantivului *Haldeüa* (f. 102r)/ *Χαλδαϊκης* (f. 31v).

Am putea avea în vedere şi un număr ridicat de exemple tot pentru aceste denumiri geografice ce comportă acelaşi fenomen şi, care, în panegiric, nu cunosc nici un mod de accentuare, situaţie ce ar putea aduce încă un argument pentru ipoteza că nu existau norme unitare în stabilirea accentului: *Asiriia* (f. 102v)/ *'Ασσυρία* (f. 31v), *Bulgariia* (f. 102v)/ *Βουλγαρία* (f. 32r), *Vaviloniia* (f. 102v)/ *Βαβυλωνία* (f. 31v), *Vitiniia* (f. 102v)/ *Βιθυνία* (f. 31v), *Frighiia* (f. 102v)/ *Φρυγία* (f. 31v), *Parthiia* (f. 102v)/ *Παρθία* (f. 31v), *Persiia* (f. 102v) /*Περσία* (f. 31v), *Finichia* (f. 102r)/ *Φοινίκης* (f. 31v).

2. Vocalismul

2.1. Vocalele centrale [a], [ă], [î]

[a] aton cunoaşte evoluţia la [ă]: *bălaur* (f. 126v). Acest text înregistrează 12 ocurenţe numai acest fonetism, varianta modernă cu *a* neaccentuat nefiind încă atestată în panegiric.

[a] neaccentuat nu a trecut la [ă] în conjuncţia *daca* (< *de* + *ca*). Menţionăm 10 ocurenţe pentru *daca* şi 3 pentru fonetismul *deaca*, varianta cu *dacă* fiind văzută ca o trăsătură a limbii munteneşti în opinia lui E. Petrovici (Manea 2006: 97).

[a] accentuat nu evoluează la [ă] atunci când se realizează opoziţia singular-plural: *gaurile* (f. 85r), *sabiile* (f. 83r), *ranele* (f. 83r), cu unele excepţii: *jigănii* (f. 78v), *corăbiile* (f. 128r), *prăpăştile* (f. 86v). „Alternanţa *–á* la sg. *–ă* acc. pl. nu devenise normă. Presiunea sistemului morfologic a anihilat legea velarizării" (Arvinte 1998: p. 70-71).

[a] neaccentuat păstrat în *dascalii* (f. 85v), ca influenţă a etimonului grecesc < ngr. *διδάσκαλος*.

[a] neaccentuat etimologic păstrat în substantivul *măslin - mlădiţe de* ***maslin*** (f. 92r) - un derivat regresiv din *măslină* < sl. *maslina*, formă specifică textelor din în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea (Densusianu 1997: 444).

[a] neaccentuat nu e trecut la [e] în *ariianii* (f. 108r) **<** vsl. *arijanŭ*.

[ă] se menţine în substantivul *păhar* < scr. *pehar* (f. 120v), evoluţia lui [ă] la [a] producându-se, mai întâi, în graiul sudic, cu înlăturarea fonetismului arhaic după 1789. „Dacă în celelalte cuvinte *ă* proton > *a* este o particularitate a graiurilor nordice (şi în special a celor moldoveneşti), în cazul lui *pahar* inovaţia s-a produs numai în Muntenia şi, sporadic, în Moldova" (Gheţie 1975: 98).

[ă] neaccentuat se păstrează în cuvintele de provenienţă latină: *s-au rădicat* (f. 97r)[1] < lat. *eradico*, *-áre* „a dezrădicina"; *fămei* (f. 70v) < lat. *familia*[2]; formele

[1] Cu privire la aceste două cuvinte, *a ridica* şi *a risipi*, Gheţie notează că inovaţia trecerii lui *ă* la *i* are loc în graiurile sudice „printr-un proces de acomodare şi apoi de asimilare vocalică, inovaţie ce are loc în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Gheţie 1975: 100).

BDD-V3587 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:00 UTC)

etimologice se conservă şi în cuvinte de origine slavă: *s-au răsipit* (f. 97v) < vsl. *rasypati*, *nărodul* (f. 115r) < sl. *narodŭ*, *nărocuri* (f. 79v) < vsl. ***Нарокъ***, unde [a] evoluează la [o] în urma fenomenului de asimilare vocalică; [ă] se păstrează şi în cuvîntul de origine maghiară *a locui* (< magh. *la'kas*) - *au lăcuit* (f. 121v), precum şi în derivatele sale: *lăcuitoriu* (f. 88r), *lăcaşuri* (f. 91v).

[ă] etimologic în *fărmăcătoreşti* (f. 79r), *fărmecătorii* (f. 79v) < lat. *pharmaco*; evoluţia lui *ă* la *e* este specifică zonei sudice, şi cunoaşte următoarele etape: „*Fermeca* este rezultatul unei disimilări (*fărmeca*) şi apoi al unei asimilări vocalice (*fermeca*)" (Gheţie 1975: 99).

[ă] în *năcăjescu* (f. 111v) urmează acelaşi criteriu etimologic < sl. *nakazu*, fonetism menţinut în limbă până în XVIII-lea; „pentru a-l explica pe *e* din *necaz*, va trebui să pornim de la verbul *a năcăji* şi să presupunem o disimilare *ă- ă* > *e - ă*. De la *năcăji* s-a extins şi la *necaz*" (Gheţie 1975: 98).

[ă] menţinut în *năsipul* (f. 73v), explicându-se fonetismul prin etimologia cuvântului *nisip* < bg. *nasip*, în epoca respectivă, formele cu formele cu [ă] neevoluat, prin asimilare, la [i] fiind specifice.

[ă] nu este asimilat cu vocala următoare în *săbor* < v.sl. *sŭboru*, *soboru* – *săbor* (f. 103v), *săborniceasc*ă (f. 97v); întîlnim fonetismul *văpsêle* (f. 85v), *a* (*se*) *vopsi* < v.sl. *vapĭsati*; în *rătund* (f. 100v) *e* latin, după *r* iniţial, evoluează la *ă* < lat. *retundus* (Manea 2006: 115-116).

[ă] nu evoluează la [u] în cuvintele *mulţămită* (f. 113r), *mulţămind* (f. 113r). Trecerea (explicată prin fenomenul de asimilare vocalică *u-ă* > *u-u*) va avea loc mai întâi în documentele munteneşti, de-abia în secolul al XVIII-lea (Gheţie 1975: 102).

[ă] în poziţie finală în prepoziţia *cătră* < lat. *contra*; această formă se poate datora şi prin analogie cu exemplele cu [r] dur, care îl velariza pe [e] următor la [ă].

[ă] neaccentuat etimologic în substantivul *lacrămi* (f. 135r) (< lat. *lacrima*).

[î] etimologic din lat. *á/í* + *m* + *consoană*: observăm, pentru acest text, o alternanţă între formele cu *îmblînd* (f. 126v) - două ocurenţe în care se respectă norma variantei nordice, însă *veţi umbla* (f. 90r), *vrea umbla* (f. 97r), *va umbla* (f. 104r), *umblaţi* (f. 90v) < lat. *ambulo*; *s-au împlut* (f. 95r), *ş-au împlut* (f. 95r), *să-şi împle* (f. 106r), *împlutu-ş-au* (f. 115r), dar *s-au umplut* (f. 99r), *să umplea* (f. 83r), *să-l umple* (f. 85r), *umplîndu-şi* (f. 85r) < lat. *impleo*. Evoluţia lui [î] < [u] se consideră a se datora acţiunii asimilatoare a contextului fonetic, şi anume, plasarea lângă cu bilabiala [m]. „Andrei Avram a pus fenomenul în legătură cu tendinţa limbii române de a evita vocalele neutre la iniţiala silabelor accentuate" (Gheţie 1975: 114). Inovaţia este din secolul XVI în Muntenia şi formele cu *î* dispar spre jumătatea secolului al XVII-lea, iar în Moldova este înregistrată odată cu secolul al XVIII-lea. Fonetismul cu *î* apare, astăzi, regional, în Moldova nordică, Transilvania de nord-est, Banatul sudic şi în Munţii Apuseni.

[2] Formele cu *e* erau uzitate în Moldova din prima jumătate a secolului al XVI-lea, pe când în Muntenia şi în Transilvania, fonetismul cu *ă* se menţine chiar până în secolul al XVIII-lea (Gheţie 1975: 99-100).

BDD-V3587 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:00 UTC)

[î] < lat. *ĭ neaccentuat* + *n* + *consoană* > **e-* > **ă-* > * *î-* (**éntru* > * *ăntru* * *întru*) (Arvinte 1988: 53) se regăseşte în panegiric în următoarele exemple: *ş-au întrat* (f. 121r), *vei întra* (f. 69v), forme uzitate în vechea română literară până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

[î] în *frîmsêţea* (f. 67v, 125r), unde are loc trecerea lui [u] în poziţie nazală la [î] şi sincoparea următorului [u]. I. Gheţie explică astfel acest fonetism: „cuvîntul e format din *frumos* + suf. *–eţe* (*-eaţă*) într-o epocă veche; după sincopa lui *o*(*u*), *u* aton s-a aflat în poziţie nazală (*m* + consoană) şi a dat *î* ca în *porînci*. După Densusianu, în *frîmseţe* am avea a face cu *o* aton latin urmat de *n* + consoană (Densusianu 1997: 26), care a trecut la *î,* întocmai ca în *fîntînă*" (Gheţie 1975: 116). În acest text, doar două ocurenţe înregistrează acest fonetism, în rest, regăsim 34 de ocurenţe pentru varianta *frumusêţe* (f. 67v) şi cu derivatele sale - *înfrumuseţarea* (f. 93r).

2.2. Vocalele anterioare [e], [i]

[e] < *e* neaccentuat + *n* + vocală sau *e* neaccentuat + *n*/*m* + consoană în *denafară* - 5 ocurenţe în textul analizat şi *dinafară* - o ocurenţă; fonetismul *denainte* – 13 ocurenţe, *din* – 130 de ocurenţe, iar *den* (1 ocurenţă); compusul acestuia dintru este cel uzitat în panegiric – 20 de ocurenţe. „fonetismul cu [en] este caracteristic textelor din Banat şi sudul Transilvaniei, în timp ce fonetismul cu [in] caracterizează textele din nord"[3].

[e] etimologic din latinescul *a neaccentuat* + *n* + *vocală*, păstrat în *streinul* (f. 75v) şi derivatele sale - *streinătatea* (f. 83v) < lat. **exterrinus* sau *exterrenus*, cuvînt a cărui etimologie încă mai lasă loc de discuţii; Forma *strein* se mai menţine astăzi în Muntenia nordică şi estică, Dobrogea, regiunea Sibiului, sudul Moldovei şi în părţi din judeţele Bihor, Sălaj şi Maramureş[4].

[e] etimologic ce se păstrează în cuvintele de provenienţă latină: *nemică* (f. 133v) < lat. *nec-mīca*, *nice* (f. 78r) < lat. *nĕquĕ*. Trecerea lui *e* neaccentuat la *i* nu devenise normă; valabil şi pentru *nu prigetez* (f. 91v), < lat. *prigitare.

[e] < [i] neaccentuat în ***sălbatecele*** *fieri* (f. 72v).

[e] < [ă] se înregistrează în trei cazuri: *nedêjdea* (f. 81r, 87r), *ar nedejdui* (f. 88v); însă regăsim şi două fonetisme de tipul: *nu nădejduiţi* (f. 124r), *nădejduiescu* (f. 124r): „în *nedejde* avem a face cu o inovaţie a graiurilor din nordul ţării şi din Banat (*ă – e (ę) > e – e (ę)*" (Gheţie 1975: 100).

[e] în cuvintele *drept* (şi derivatele sale) şi *a drege*. *A drege* cunoaşte următoarele fonetisme în panegiric: *ş-au dires* (f. 120v), *vinul carele* ***am dires*** *voaă* (f. 87v), *vă-l* ***direage*** *voaî* (f. 124v). I. Gheţie stabileşte următoarele localizări: devenite frecvente în textele munteneşti după 1600, formele sincopate sunt menţinute în Moldova şi

[3] Gheţie 1997: 92, apud Panaite 2008: 82.

[4] Gheţie 1975: 104., O. Densusianu, în DHLR, p. 469, consideră că forma *strein* ar fi cea mai veche şi astfel s-ar putea explica atât variantele *striin*, cât şi *străin*, apărută deja în secolul al XVI-lea.

BDD-V3587 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:00 UTC)

după această dată, dar formele cu *e*(*i*) fiind notate pînă după 1700 (Gheţie 1975: 110-111).

[e] apare în cuvîntul *inemă* (f. 72v, 93r, 132v, 135r), dar forma care s-a impus în stadiul lingvistic actual, *inimă*, cunoaşte 25 de înregistrări.

[e] medial aton se închide la [i], fiind „o importantă particularitate a fonetismului graiurilor daco-române" (Gheţie 1975: 105); fenomen specific graiurilor de nord: *pîntice* (f. 108v), însă *pîntecele* (f. 92v), *ficioreasca* (f. 133v), însă *feciorii* (f. 81v), *nemică* – 2 ocurenţe, *nemica* – 5 ocurenţe, dar *nimic* – 1 ocurenţă; *priiatenilor* (f. 83v), *pietrile* (f. 104v)[5].

[e] neaccentuat „este păstrat în o serie de fonetisme mai apropiate de etimoane, unele dintre ele impuse de tradiţia literară" (Manea 2006: 122): *ádecă* (f. 135v).

[i] etimologic (accentuat sau neaccentuat) (Manea 2006: 136) este păstrat în cîteva cuvinte, în general, prin împrumuturi directe din limbile slavonă şi greacă, ca urmare a influenţei etimonului; acestea cunosc, ulterior, în limba literară, alte forme: *candilă* (f. 127v) < lat. *candela*, prin mijlocire slavă: v.sl., bg., rus. *kandílo*, srb. *kandilo*; *chiparís* < gr. *κυπάρισσος*, ngr. *κυπάρισσι*; *clirici* (f. 128v), cuvânt slavon pătruns în limba veche din slavona bisericească *cliros* < *klirosŭ* < gr. *κλῆρος*), *ritori* (f. 79r) < ngr. *ρήτωρ*; *ritorica* (f. 135v) < ngr. *ρητορική*; *videnie* (f. 114v) < slav. ***видѣние***, *diadima* (f. 117r) < lat. *diadema*, *palatiile* (f. 103r).

[i] epentetic apare în cuvîntul *pîine*[6] (în acelaşi text avem 5 ocurenţe cu *î* diftongat: f. 117r, 121r, 123v/3) şi trei forme cu *î* nediftongat (f. 87v/2, f. 123v); în schimb, substantivul *mînă* înregistrează forma de plural *mîni* în întreg textul. În cazul verbului *a* (*să*) *spămînta* nu se produce epenteza lui *i*, fenomen pus de V. Arvinte sub influenţa formelor *spaimă* şi *a spăima* (<lat. * *expamentare*) (Arvinte: 135): *s-au spămîntat* (f. 123r). O. Densusianu consideră că forma *spăimînta* este necunoscută în textele din secolul al XVI-lea, nepetrecându-se contaminarea a lui *spămînta* cu *spaimă* (Densusianu 1997: 471).

[i] apare în *dinsul* (f. 107v) – o unică apariţie, dar *dînsa* – 3 ocurenţe, *dînsul* – 6 ocurenţe; *pămintesc* (f. 67v, 74v, 77v, 84r, 89r/2, 91v/2, 92r, 92v, 134r/2), însă *pămîntul* (f. 88v, 89r, 90r) ca o tendinţă de evitare a velarizării lui [i] în poziţia nazală, se semnalează formele. Fenomenul se explică prin timbrul anterior din silaba următoare (Iacob 200: 11); *să le vineazĕ* (f. 78v), dar *vînătoriul* (f. 78v); *vintişor* (f. 74r), însă *vînturi* (f. 84v); *sirguiaşte* (f. 84r), *sirmă* (f. 102v), *sinul* (f. 129r), *singe* (f. 85r), *sint* (f. 68r), *sintem* (f. 107v), *sinteţi* (f. 90v).

[5] Această situaţie de închidere a lui *e* la *i* în poziţie posttonică, cînd în silaba următoare urmează un alt *e*, se dovedeşte a fi un fenomen dominant în Moldova, în special în secolul al XVII-lea (Gheţie 1975: 106).

[6] Fenomenul de anticipare a elementului palatal este specific Munteniei, Dobrogei, Olteniei de est şi izolat în Transilvania şi Moldova. În Moldova şi Transilvania, predomină formele fără epenteză: *î* (Gheţie 1975: 111-112).

BDD-V3587 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:00 UTC)

[i] în verbul *a primi* < sl. *priimati* – apar formele etimologice ale acestui verb: *să priimească* (f. 106r), *a priimirea* (f. 114r).

2.3. Vocalele posterioare [o], [u]

[o] etimologic păstrat în *oltariu* - *sfîntul* ***oltariu*** (f. 127v) < slavon. **олътарь**; forma corespunzătoare limbii române literare actuale nu este prezentă în text; *conoştinţă* (f. 94v, 119v) < lat. (*cognosco*, *-ĕre*) + suf. *–inţă*, dar *cunoscu* (f. 100r), *s-au cunoscut* (f. 121r), *cunoscătoriu* (f. 125r); *fortuni* (f. 102r, 68r) < lat. *fortuna*, *-am*, ngr. *φουρτουνα*, dar *furtuna* (f. 84v, 102r); *osăbită* (f. 103r), *să osăbescu* (f. 110v), *osăbiri* (f. 110v) < slavon. **особь** „a (se) despărţi, a (se) separa"; *veţi pricopsi* (f. 132r) < gr. *προκόπτω* (aor. *ἐπρόκοψα*); *zografu*l (f. 130v) < ngr. *ζωογράφος*; *poteţi* (f. 130v) < lat. *poteo*, *-ere*, dar *putem* (f. 110v).

[o] > [u]: *furmele* (f 130v/2), în cazul lui *pugorî* avem o unică ocurenţă: *să să pugoară* (f. 122r) şi de cinci ori forma *pogorî* (f. 68v, 73v, 73v, 98v, 123r).

[o] etimologic accentuat se închide la [u] în *tulba* (f. 121v) (substantivul *tolbă* < tc., sl., rus., ucr., *torba*); Vasile Arvinte consideră că această modificare, survenită în acelaşi timp cu substituirea lui [r] din etimon cu [l], sub influenţa cuvîntului vechi slav *tulŭ* „tolbă" (Arvinte 1988: 53).

[o] aton nu trece la [u] în *vădovelor* (f. 95r), *vădovele* (f. 129r).

[o] neaccentuat se închide la [u] în cuvintele de origine latină şi în împrumuturi din alte limbi: *s-au încunjurat* (f. 118v, 120v, 126r), *de vrea încunjura* (f. 97r), *micşurarea* (f. 110r).

[u] păstrat în *preuţască* (f. 127v), derivat de la latinescul *preot*; [u] aton, medial sau iniţial apare menţinut în cuvinte de origine latină, corespunzînd unei faze mai vechi din evoluţia limbii române; Cu privire la trecerea lui *u* la *o*, I. Gheţie o explică atît prin fenomenul de disimilare *u –u* > *o* - u dar, şi prin teoria lui Puşcariu, ca urmare a tendinţei de deschidere a lui *u*; în acelaşi text, avem: *preoţască* (f. 127r), *preoţescu* (f. 129r), *preoţi* (f. 122r, 127r, 128r, 128v). Forme cu *u* sunt uzitate şi astăzi în Moldova.

[u] etimologic menţinut în *martur* (f. 92v).

[u] neaccentuat > [o] în cazul verbului *a adăuga*: *să adaogă* (f. 106v).

[u] final. „Stabilirea valorii fonetice a lui [u] final, notat după consoană, în cuvinte de origine latină, mai rar, de altă origine, este una din problemele de interpretare a grafiei textelor noastre mai vechi. Deoarece nu există un consens în această privinţă din partea filologilor, vom pleca în interpretarea valorii lui *u* final de la consideraţiile lui Avram, urmărind frecvenţa apariţiei şi distribuţia lui contextuală în cuprinsul textului nostru" (Panaite 2008: 85).

[u] final notat în cazurile următoare:

- adverbele: *cîndu* (f. 120v, 134v); *cumu-s* (f. 132r);

- în finala unor adjective şi substantive: *cerescu* (f. 134r), *sufletescu* (f. 72v), *dumnezăescu* (f. 75v), *omenescu* (f. 84v), *îngerescu* (f. 88r);

BDD-V3587 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:00 UTC)

- în cazul formele de gerunziu urmate de formele de pronume personal neaccentuate, situaţie tipică şi în stadiul lingvistic actual: *zicîndu-mi* (f. 73r), *îndireptîndu-să* (f. 77r), *mîncîndu-i*, *luptîndu-o* (f. 82r);

- în formele verbale de prezent şi conjunctiv prezent de persoana I singular, terminate în grupul consonantic *sc*: *să-mi împletescu* (f. 73r), *să mă veselescu* (f. 73r), *să mă nevoiescu* (f. 73r), *îndrăznescu* (f. 73v), *cunoscu* (f. 77r), *grăiescu* (f. 83r), *vă pohtescu* (f. 84v), *prisosescu* (f. 88r), *să rătăcescu* (f. 88v), *să numescu* (f. 91r), *să înmulţescu* (f. 91r), *mirosescu* (f. 94r);

- apariţia lui *u* final în cazul unor substantive şi adjective ce prezintă şi o vocală finală: *ceriu* (f. 123r), *grădinariu* (f. 123v), *zidiu* (f. 127r), *războiu* (f. 131r), *roditoriu* (f. 132v).

2.4. Diftongii

[ea] final nu se monoftonghează, aşa cum reiese din exemplele: *avea* (f. 125r), *aşea* (f. 110v), *mea* (f. 73r), *cea* (f. 74r).

[ia] este menţinut în cuvinte de origine slavă, precum: *aiave* (f. 125r) < vsl. *a javě*, *boiari* < vsl. *boljárinŭ* (f. 70r/2, 75v, 76r, 83r, 128v), *obicêiu* (f. 67r) < vsl. *obyčaj*, *priiatenilor* (f. 83v) < vsl. *prijateli*, *veacii* (f. 134r) < vsl. *věkŭ*.

[i̯á] în formele verbale de indicativ prezent, a III-a singular: *trebuiaşte* (f. 82v), *făgăduiaşte* (f. 119v), *să grăiaşte* (f. 110r), *să prăznuiaşte* (f. 69v).

V. Arvinte aminteşte şi de despicarea diftongilor *i̯á* (> *ii̯a*), *i̯e* (> *ii̯e*) în exemple precum: *viiaţă* (f. 91r), *hiiară* (f. 82r), *piiatră* (f. 68r) (Arvinte 2001: V).

[ia] în *iaste* (f. 80r).

[oá] se menţine nediftongat: *doáΣ* = *doao* (f. 74v), *noáΣ* = *noao* (f. 108v), *a˚mßˆ"do'aΣ* = *amîndoao* (f. 109r), *voáΣ* = *voao* (f. 127r).

[iu] în poziţie finală în cazul substantivelor: *ceriu* (f. 84v), *zidiu* (f. 127r), *oltariu* (f. 127v), *războiu* (f. 131r), *ochiu* (f. 79v); semnalăm, în text, un caz în care ü nu înregistrează nici o valoare fonetică, sugerînd o influenţă a tradiţiei grafice; prin urmare, nu mai redăm valoare acestui grafem prin *iu* (am redat întregul context pentru a justifica alegerea): *ño'añe zidi'rile mæ v'ekü* = *toate zidirile mai vechi* (f. 107v, r. 1). E posibil ca acest exemplu să fie o greşeală a scriptorului. Valoare acestui grafem a fost intepratată în subcapitolul destinat transcrierii interpretative, unde am şi redat părerea lui N. A. Ursu, conform căreia acest grafem ar fi fost utilizat în virtutea unei deprinderi de grafie.

Triftongul [i̯eu] se menţine în cuvintele: *mieu* (f. 87r).

BDD-V3587 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:00 UTC)

3. Consonantismul

3.1. Consoanele labiale [p], [b], [m], [f], [v]

3.1.1. Durificarea labialelor în poziţie „tare" caracterizează în prezent graiurile din nordul Transilvaniei şi Moldova: [e] < [ă], [e̯á] < [á]. Acest fenomen este slab reprezentat în panegiricul închinat lui Constantin Brâncoveanu.

[b] dur în: *albaţa* (f. 116v);

[f] dur în: *fămei* (f. 70v), *fămeiască* (f. 75r).

[m] dur în: *fărmăcătoreşti* (f. 79r); menţionăm formele cu [m] moale în cazul cuvintelor: *pomeană* (f. 129r), *pămintesc* (f. 67v, 74v, 77v, 84r, 89r/2, 91v/2, 92r, 92v, 134r/2).

[v] dur în: *vă zugrăvăscu* (f. 88v), *privăscu* (118r), *să nu isprăvască* (f. 127v), *să să proslăvască* (f. 136r), *să să preaslăvască* (f. 71v).

3.1.2. Palatalizarea

În textul supus analizei fonetice, în panegiric, se înregistrează trei cazuri de palatalizare a labiodentalei [*f*] urmată de [i]: *hiiară* (f. 82r), *va hi* (f. 93v), *hiară* (f. 84v); *hiiară* (f. 82r). Dar majoritatea situaţiilor în acest text este cu labiala nepalatalizată: *să fie îndoită* (f. 75r), *fire* (f. 75v), *n-ar fi fost* (f. 76v), *a fi foarte însingurată* (f. 76v), *să fie maica* (f. 77v), *va fi să strig* (f. 80v), *va fi fost avînd* (f. 85r), *fierile cêle rêle* (f. 90r), *fierile închipuite* (f. 90v), *ar fi razele* (f. 93v).

Cît despre cuvintele de provenienţă slavă, laringala [h] evoluează la [f], în exemple precum: *pohtă* (f. 67v) (< vsl. *pohoti*) - 8 ocurenţe, iar pentru formele verbale: *pohtescu* (f. 70r) – 7 ocurenţe; forma stabilită în normele lingvistice actuale – *pofta* (f. 112r) – 2 ocurenţe şi formele verbale - *poftiia* (f. 94v) – 2 ocurenţe.

[h] etimologic înregistrează evoluţia la fricativa sonoră [v], trecînd cunoscînd o etapă intermediară, cu fricativa surdă [f], în cuvîntul *viclean* > *ficlean*, cu etimologia magh. *hitlen*, *hütlen*. Andrei Avram consideră că în această evoluţie nu este vorba, aşa cum s-a afirmat, despre un fenomen de hiperliterarizare sau hipercorectitudine: „la labiodentala din *viclean* s-a putut ajunge, de la laringala originară, fie în momentul în care cuvântul a fost împrumutat din maghiară, fie ulterior, pe terenul limbii române: *hiclean* > *viclean*. Unui fenomen de hipercorectitudine i s-ar putea datora, cel mult, varianta (rară) *ficlean*; este, totuşi, mai probabil că nici în acest caz nu avem a face cu un fonetism hipercorect legat de palatalizarea labialelor."(Manea 2006: 208). În Panegiric, înregistrăm 7 ocurenţe cu forma veche *ficlean* (f. 68v, 72v, 78v, 81v, 86r/3) şi o unică apariţie cu forma actuală: *vicleanilor* (f. 96r).

3.2. Consoanele [s], [z], [ţ], [l], [r]

[z] se menţine în unele cuvinte de origine slavă: *zminteală* (f. 113r), dar *sminteală* (f. 119v); în *zmirnă* (f. 99r) < gr. σμύρνα, vsl. *smirna* avem varianţa cu sonorizare; în cazul verbului *a plăsmui* apare versiunea cu *zm-*: *plăzmuia* (f. 79v) <

BDD-V3587 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:00 UTC)

ngr. *πλάσμα*, lat. *plasma*; iar în cele de proveniență latinească, sonorizarea lui *s* din prefixul *ex-*: *zmulgu* (f. 80v) < lat. *exmulgere* (Arvinte 1988: 56).

[l] etimologic se păstrează în pluralul adjectivului cu valoare substantivală *golii* (f. 129r).

[r] menținut în cazul prepoziției *pre* (f. 129v); formele cu fonetism apar alternativ cu formele instaurate în normele limbii actuale, precum şi în cazul prepoziției *preste* (f. 71r). În cazul cuvintelor *turburările* (f. 68r), *grasuri* (f. 83r), disimilarea *r-r* / *l-r* nu are loc: „În graiurile de nord, spre sfârşitul secolului al XVII-lea, forma *turbura* a intrat în concurență cu *tulbura*, care prezenta fenomenul disimilării consoanei [r], sub influența lui [r] din silaba următoare. Fenomenul este considerat o inovație a graiului moldovenesc" (Arvinte 1988: 68).

n > *r*: *pre amăruntul* (f. 93r).

3.2.1. Velarizarea prin dentalele [s], [z], [ţ], [r]

3.2.1.1. [s] generează velarizările:

[e] > [ă] în *însămna* (f. 67v), *asămănarea* (f. 123r), *scosără* (f. 80r), *să vă asămănați* (f. 131v), *însătoșată* (f. 90r), *însătatule* (f. 90r), *nu va însăta* (f. 90r), *mă scoasără* (f. 80r), *săminție* (f. 104v), *vêsălă* (f. 100r), *arătasă* (f. 104r) *să încredințasă* (f. 104r), *mă vesălescu* (f. 90r), dar, pe aceeaşi pagină, *să încredințase*; la nivelul formelor pronominale reflexive cu *se* notăm fenomenul de velarizare, precum şi în cazul morfemului *se* al conjunctivului; nu există o normă de folosire, astfel că cele două forme se regăsesc în aceeaşi măsură: *se numêște* (f. 91v), *pare-mi-se* (f. 67v) *să ți se dea* (f. 68r), *întărindu-se* (f. 70v), *să nu se întâmple* (f. 73r), *se juca* (f. 79v), *cade-se* (f. 80r).

[e] > [a] în *să nu mărturisascâ* (f. 83v), *să nu lipsascâ* (f. 127v), *nu-şi samănă* (f. 135r).

3.2.1.2. [ţ] determină următoarele velarizări - în general, în text, se manifestă rostirea dură: *ţăsute* (f. 88v), *ameţală* (f. 78r), *ţăsăturile* (f. 78v), *curăţăniia* (f. 93r), *să să curăţască* (f. 94v), *să să sfinţască* (f. 98r), *ş-au îmbrăţîşat* (f. 117v), *să să lăţască* (f. 105v), *părinţască* (f. 107r), *fiinţască* (f. 107v), *împuţăciunile* (f. 116v), *preoţască* (f. 127r), însă *cu putinţe* (f. 75r), *acea fiinţe* (f. 76v); semnalăm şi grafiile cu *i* în loc de *î*: *trimiţind* (f. 98v), *aţiţat* (f. 97r), *înălţindu-l* (f. 72v).

3.2.1.3. [z] înregistrează doar câteva situații cu rostire dură: *să să păzască* (f. 104r), *Dumnezău* (f. 116r); remarcăm existența unor exemple cu rostire muiată atunci când aceasta nu se justifică, precum este cazul formelor gerunziale care înregistrează ca sufixul verbal de gerunziu *–ind* acolo unde era nevoie de *–înd*: *văzind* (f. 68r), *căzind* (f. 86v).

3.2.1.4. [r] generează velarizarea lui [i] la [ă] în *lacrămi* (f. 113r); [e] la [ă] în *răpejunelor* (f. 73v), *răvărsate* (f. 94r); vibranta [r] cunoaşte o rostire dură în cazul neutrelor cu radical în *–r* fac pluralul în *ĕ*: *cară* (f. 89v), *izvoară* (f. 68r), *hotarăle* (f. 88v), *săboară* (f. 132v), *cosoarăle* (f. 128r), *topoarăle* (f. 128r), *să să pugoară* (f. 122r).

BDD-V3587 © 2013 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:00 UTC)

Rostirea moale a lui [r] în cuvinte precum *ceriu* (f. 84v), *ajutoriu* (f. 104v), *călătoriul* (f. 67v), *viitoriu* (f. 106v), *doveditoriu* (f. 110v), *aflătoriul* (f. 114v).

3.2.2. Velarizarea prin consoanele [t], [d], [n]

3.2.2.1. Velarizarea prin *t*: *blestămatul* (f. 82v); fenomen ce se regăseşte astăzi în vestul Olteniei, Banat, Transilvania, Moldova. (Gheţie 1975: 133).

3.2.2.2. Velarizarea prin *n*: *năcăjăscu* (f. 111v) < vsl. *nakazati*.

3.3.3. Consoanele prepalatale [ş] şi [j]

3.3.3.1. Prepalatala [ş] prezintă forme velarizate *să să stropşască* (f. 89r), *să săvîrşaşte* (f. 74v), *înşălăciunilor* (f. 79r), *îmbrăţăşază* (f. 83v), *aşază* (f. 85r), *să înşală* (f. 88v), *aşăzările* (f. 90v), *cămaşă* (f. 88v), *greşalelor mêle* (f. 116v), *să săvîrşaşte* (f. 74v), dar cu un timbru muiat în: *aşea* (f. 80r) - < lat. *eccum* + *sic* + *-a* > **acşia* > *aşia*; *trufaşe inimă* (f. 85v), *încrucişem* (f. 91v), *a şeasea* (f. 120r), *înfricoşerile* (f. 83r), *strămoaşe-mea* (f. 116r), *uşe* (f. 127r).

3.3.3.2. Prepalatala sonoră [j] cunoaşte o rostire muiată în: *grijea* (f. 81r, 131v), *grije* (f. 92v, 103v, 131r) –5 ocurenţe, *jeratec* (f. 76r), dar rostire dură în cuvîntul *jertfă* < vsl. *žrŭtva*, unde regăsim formele: *jîrtvă* (f. 92v), *jîrtăvnicul* (f. 122v), dar *jirtăvnic* (f. 123r), *jirtviia* (f. 79v), *jirtve* (f. 85r); *să slujască* (f. 102v) < v.sl. *slujiti*, dar *slujind* (f. 96v).

Fonetismul cu prepalatala [ş] în cazul verbului *a deschide*: *era deşchise* (f. 83r). „Împotriva aparenţelor, în *deschide* (şi derivatele) nu avem a face cu păstrarea lui *s* etimologic latin (< *discludere*)". După Ivănescu şi Philippide „s-a trecut la *ş*, prin acomodare consonantică, încă în perioada cînd *cl'* nu evoluase la *k'*. Din *deşchide*, care a fost general dacoromânesc, s-a ajuns, în unele graiuri, prin diferenţiere consonantică, la *deschide*." (Gheţie 1975: 145). În stadiul lingvistic actual, *deşchide* se întîlneşte în Muntenia şi Moldova şi în teritoriile de peste munţi.

„*H*, *f* urmaţi de *i* se transformă în *ş* în pluralul unor substantive sau în cadrul unor derivate. Această schimbare este „un fenomen transmis din slavă şi nu pare să fie cu totul artificială, de origine savantă, deoarece o regăsim în documente şi aşa trebuie să fi existat şi în limba vorbită" (Densusianu 1997: 95): *ierarşilor* (f. 120r), *patriarşii* (f. 112r).

3.3.4. Grupuri consonantice ce reflectă etimonul

[ht] în cuvintele *pohtă* (f. 67v) (< vsl. *pohoti*), *pohtescu* (f. 70r), dar care apare alternativ cu formele actuale: *poftiia* (f. 94v), *pofta* (f. 112r).

[pt] în *dedesupt* (f. 92r), *supt* (f. 95r) lat. *sŭbtus*.

[sv]- *svînta* (f. 97r); *v* etimologic evoluează la *f* în acest cuvînt de origine slavă, dar, în perioada cuprinsă între secolele al XVI-lea – al XVII-lea, rostirea etimologică cu *v* se conservase în graiurile nordice: „*v* s-a menţinut timp mai îndelungat în

BDD-V3587 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:00 UTC)

Transilvania şi Moldova (şi mai ales în zonele nordice ale acestei provincii), în timp ce în Muntenia evoluţia *v* > *f* s-a produs mai de timpuriu, fiind mult mai răspîndită la un moment dat (poate cu excepţia Olteniei) decît în nord." (Gheţie 1975: 131) În textul analizat, semnalăm pentru *sfînt* şi derivatele sale 34 ocurenţe, iar pentru *svînt* - 94 ocurenţe; un exemplu cu *f* evoluat la *v*: *sfẽşnice* (p. 128^{v}).

[rb] în *tulbura* (f. 97^{r}) < lat. pop. *tŭrbŭlo*, *āre*. Fonetismul cu –rb- a fost folosit pînă în secolul al XIX-lea de unii scriitori din Muntenia. (Gheţie 1975: 131).

[tv] în *jîrtvă* (f. 92^{v}), *jirtviia* (f. 79^{v}) < slavon. *žrŭtva*.

[zdn] în *bezdnă* (f. 77^{v}) < vsl. *bezdŭna*.

Bibliografie

Arvinte 1988: Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra primei cărţi (Facerea) din Biblia de la Bucureşti (1688)*, în comparaţie cu ms. 45 şi cu ms. 4389, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum* I; Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, p. 1-65, 1988.

Arvinte 2001: Vasile Arvinte, *Biblia 1688*. Text stabilit şi îngrijire editorială de Vasile Arvinte şi Ioan Caproşu. Volum întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproşu, Alexandru Gafton, Laura Manea, 2 vol., Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2001.

Densusianu 1997: Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine, Tome II. Le seizième siècle,* Ediţie critică şi note de V. Rusu, Prefaţă de B. Cazacu, Editura „Grai şi suflet-cultura naţională", Bucureşti 1997.

Enăceanu 1892: Ghenadie Enăceanu, *Două manuscrise româneşti din secolul al XVII-lea*, în AARMSL, seria II, tomul XII, 1892, p. 163-200.

Gafton 2001: Gafton Alexandru, *Evoluţia limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2001.

Gheţie 1975: Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei, Bucureşti, 1975.

Iacob 2000: Niculina Iacob, *Biblia de la Blaj (1795) în comparaţie cu Biblia de la Bucureşti (1688)*. Studiu lingvistic, Iaşi, 2000.

Iorga, Nicolae, *Activitatea culturală a lui Constantin Vodă Brâncoveanu şi scopurile Academiei Române*, în AARMSI, seria II, tomul XXXVII (1914-1915), Bucureşti, 1915, p. 161-177.

Manea 2006: Laura Manea, Dosoftei, *Viaţa şi petrecerea sfinţilor. Studiu lingvistic.* Partea I, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iasi, 2006.

Panaite 2008: Oana Panaite, Varlaam, *Scara raiului* (ms. rom. BAR 5419). I. Studiu filologic şi lingvistic. Teză de doctorat, Iaşi, 2008.

BDD-V3587 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:00 UTC)